

P. G. FΟΥΥΑΣ, **Christianity and Mystery Religions in Conflict**, Athens 1968, σσ. 173.

Ἡ ἀνωτέρω ἐργασία ἀποτελεῖ διδασκορικὴν διατριβὴν τοῦ κ. Π. Φούγια ὑποβληθεῖσαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Manchester τὸν Ἰούλιον τοῦ 1965. Ἀντικείμενον τῆς διατριβῆς αὐτῆς εἶναι ἡ ἐρευνα καὶ μελέτη τῶν μαρτυριῶν (testimonia) τῶν εὑρισκομένων εἰς τὰ κείμενα τῶν χριστιανῶν ἀπολογητῶν σχετικῶς μετὰς παγανιστικὰς μυστηριακὰς τελετουργίας, αἵτινες ἐξηκολούθουν νὰ ὑφίστανται καὶ κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας.

Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον (σσ. 27—57) ἐξετάζονται οἱ πρόωμοι χριστιανοὶ ἀπολογηταὶ καὶ αἱ συναφεῖς πηγαί. Εἰς τὸ δεύτερον (σσ. 58—71) ἐπιχειρεῖται μία ἐμπεριστατωμένη ἀνάλυσις τοῦ ἔρου «μυστήριον». Εἰς τὸ τρίτον (σσ. 72—85) παρουσιάζεται καὶ διερευνᾶται τὸ διασωθὲν γραπτὸν ὕλικόν τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν Αἰγυπτιακὴν θρησκείαν. Τέλος εἰς τὸ τέταρτον (σσ. 86—101), τὸ πέμπτον (σσ. 102—129) καὶ ἕκτον (σσ. 130—143) μελετῶνται ἀντιστοίχως αἱ μαρτυριαὶ αἱ σχετιζόμεναι μετὰ τὴν Ἀσιατικὴν, τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Ρωμαϊκὴν θρησκευτικὴν καὶ λατρευτικὴν πραγματικότητα. Ἡ ἐργασία συνοδεύεται ὑπὸ συνοπτικῶν συμπερασμάτων κατὰ κεφάλαιον, διαφωτιστικῶν ἐπιμέτρων καὶ κατατοπιστικῶν πινάκων, ὡς καὶ ὑπὸ πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας.

Ἡ διατριβὴ τοῦ κ. Φούγια ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ ἰδιαιτέρα συμβολὴ τῶν χριστιανῶν ἀπολογητῶν ἐν προκειμένῳ συνίσταται κυρίως εἰς τὴν προβολὴν ἐκεῖνων εἰδικώτερον τῶν σημείων τῶν παγανιστικῶν μυστηριακῶν τελετουργιῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχει διαφορὰ μετὰ τὸ ἀνάλογον χριστιανικὸν τελετουργικόν, γεγονόςε ὅπερ ἐπέσυρεν ἄλλωστε καὶ τὴν εὐλογον πολεμικὴν των. Εἰς τὰ γραπτὰ τῶν ἀπολογητῶν ἐπισημαίνονται πράγματι ἐκεῖνα μόνον αἱ ἰπόψεις τῶν εἰδωλολατρικῶν θρησκειῶν, αἵτινες ἀπετέλουν πρόσκομμα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὅσον ὅμως καὶ ἐὰν αἱ ἰπόψεις αὗται προβάλλονται ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ἀπολογητῶν ἀποκλειστικῶς διὰ νὰ καταπολεμηθοῦν, δὲν παύουν νὰ εἶναι πολῦτιμοὶ μαρτυριαὶ διὰ τὴν διερεύνησιν τῶν παγανιστικῶν τελετουργιῶν, αἱ ὁποῖαι ἤσκησαν σημαντικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως καὶ ἐξελίξεως τῆς χριστιανικῆς τελετουργικῆς καὶ τῶν χριστιανικῶν μυστηρίων.

Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Φούγια, κητηροτισμένη μετὰ ὑποδειγματικὴν ἐπιστημονικὴν μεθοδολογίαν καὶ πλήρη γνώσιν τῶν πηγῶν καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας, ἀποτελεῖ ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὴν ἐρευναν τῶν παγανιστικῶν θρησκειῶν μετὰ τῶν ἀπολογητικῶν κειμένων.

Γ. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΑΤΟΣ, δ. φ.

* *

X. Α. ΧΩΡΑ, **Παναγιώτης Παπαζαφειρόπουλος, Ἱερεὺς καὶ Σχολάρχης Βυτίνης (1819—1908)**, Ἀθῆναι 1979, σσ. 150.

Ὁ ἐμβριθὴς συγγραφεὺς, γνωστὸς καὶ ἀπὸ ἄλλα παρόμοια ἔργα του, δίδει εἰς τὸ τελευταῖον ἐσχάτως κυκλοφορηθὲν βιβλίον του ἀνάγλυφον τὴν προσωπικότητα τοῦ ἱερέως καὶ σχολάρχου τῆς Βυτίνης, Παναγιώτου Παπαζαφειροπούλου.

Πηγαὶ τῆς ἀνωτέρω ἐρεύνης εἶναι τὸ ἀρχεῖον τοῦ Παπαζαφειροπούλου, τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς ἠρέυνησε μετὰ ὑπομονὴν καὶ ἐπιμέλειαν, διὰ νὰ ἀντλήσῃ ἐξ αὐτοῦ τὸ πλοῦσον ὕλικόν, τὸ ὁποῖον ἀπέτέλεσε τὴν βᾶσιν τῆς συγγραφῆς.

Περαιτέρω τὸ αὐθεντικὸν αὐτὸ ὕλικόν τῶν πηγῶν πλαισιούται ὑπὸ πλείστων ἱστορικῶν στοιχείων τῆς περιόδου, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἔζησε ὁ ἱερεὺς καὶ σχολάρχης Βυτίνης Παναγιώτης Παπαζαφειρόπουλος (1819—1908), περιόδου κρίσιμου καὶ πολυκυμάντου τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας.

Διὰ τῶν πλουσιῶν αὐτῶν στοιχείων καὶ τῶν αὐτουσίαν ἀποσπασμάτων σχετικῶν κειμένων, χαρακτηριστικῶν ὀρισμένων γεγονότων τῆς περιόδου, ὁ συγγραφεὺς ζωντανεῖ τὴν Νεοελληνικὴν Ἐκκλησιαστικὴν, καὶ ὀρισμένας περιοχὰς τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, εἰς τὸν χῶρον τῶν ὁποίων κινεῖται μὲ πολλὴν εὐχέρειαν.

Τὸ ὅλον ἔργον εἶναι διηνηθισμένον καταλλήλως διὰ σχετικῶν Γραφικῶν χωρίων, τὰ ὁποῖα τοῦ δίδουν περισσοτέραν ζωὴν καὶ χάριν.

Τὰς δέκα πέντε πρώτας σελίδας τοῦ ἔργου καλύπτουν ὁ πρόλογος καὶ τὰ εἰσαγωγικά. Ἀκολουθεῖ ἡ ζωὴ καὶ ἡ δρᾶσις τοῦ Παπαζαφειροπούλου εἰς πέντε κεφάλαια μὲ τὴν ἐξῆς σειρὰν: α) τὰ νεανικά του χρόνια, β) τὸ διδακτικόν του ἔργον, γ) τὸ ἐκκλησιαστικόν του ἔργον, δ) τὸ κοινωνικόν του ἔργον, καὶ ε) τὸ συγγραφικόν του ἔργον. Τὸ ἔργον τελειώνει μὲ χαρακτηρισμὸν τοῦ προσώπου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται, καὶ κλείνει μὲ παράρτημα, εἰς τὸ ὁποῖον περιλαμβάνονται ἔγγραφα τῆς Βυτίνης κατὰ τὴν ἀνωτέρω περίοδον καὶ εὐρετῆριον πραγμάτων καὶ ὀνομάτων.

Ἡ ἐργασία ἔχει τὸν χαρακτήρα μιᾶς ἀρτίας ἱστορικῆς ἐρεύνης ἀναφερομένης ὄχι μόνον εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά ἀλλὰ καὶ τὰ πολιτικά, κοινωνικά, ἐκπαιδευτικά καὶ ἱστορικά γεγονότα τοῦ δήμου Νυμφασίας (Βυτίνης) κατὰ τὴν περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ Παπαζαφειροπούλου, διότι καὶ κατάλληλος καὶ ἐξονυχιστικὴ ἐρευνα τῶν πηγῶν γίνεται καὶ εὐρεῖα χρῆσις τῶν σχετικῶν βοηθημάτων τὴν πλαισιώνει.

Ὁ ἀναγνώστης τῆς ἐργασίας αὐτῆς δὲν θὰ γνωρίσῃ μόνον μίαν πολυχιδῆ προσωπικότητα τῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἔδρασε εἰς τὴν «ἐλατόεσσαν Βυτίνα» ἀλλὰ καὶ θὰ διαφωτισθῇ περὶ τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ πολιτικά πράγματα τῆς Βυτίνης, κατὰ τὴν ἀνωτέρω περίοδον, καὶ γενικώτερον τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Παναγιώτης Παπαζαφειρόπουλος εἶναι μία «σύνθετος ψυχὴ» μὲ ποικιλίαν ἐνδιαφερόντων πού προσέφερε πολυειδεῖς πνευματικάς, κοινωνικάς καὶ πολιτικάς ὑπηρεσίας εἰς τὴν Βυτίνα, «μυστικιστῆς, καὶ ἀγωνιστῆς ἱεροφάντης καὶ πραγματιστῆς, λόγιος καὶ ἡγέτης μὲ ἀδιοφιλονίκητα προσόντα», καθὼς παρατηρεῖ ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν του καὶ καθὼς δύναται νὰ διαπιστώσῃ ἄμεσα ὁ ἀναγνώστης ἀπὸ τὴν ὅλην ἐργασίαν.

Ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος, ὁ Παπαζαφειρόπουλος δὲν ἦταν ἓνας ἀπόκοσμος λευτήρης, ἀλλὰ ἓνας ἀφωσιωμένος εἰς τὸ ἱερὸν καθῆκον κληρικός, πού ζοῦσε κοντὰ εἰς τὸ ποίμνιον του καὶ συνεμερίζετο τὰς δοκιμασίας, τὰς ἀντιξοότητες καὶ τὰς πικρίας τῆς ζωῆς του. Ἦξερε νὰ μὲν «ἄθικτος ἀπὸ τὴν ζωὴν, ἀλλ' ὄχι ξένος πρὸς αὐτήν». Ἐγνώριζε «ὅτι τοῦ διδασκάλου τὸ μεγαλεῖον μεγαλώνει ὅσο ἀνθρωπινώτερος ἐμφανίζεται».

Ὡς διδάσκαλος ὁ Παπαζαφειρόπουλος «ἐγαλοῦχησε τὴν ἀνισταμένην γενεάν» εἰς ἐποχὴν μεταβατικὴν, «προήγαγε τὴν παλαιάφαιτον Σχολὴν τῆς Βυτίνης, ἠύξησε διὰ τοῦ κύρους του τοὺς μαθητάς της, ἀναδιωργάνωσε καὶ ἐπλούτισε τὴν βιβλιοθήκην της».

Μὲ τὴν ἐργασίαν του αὐτὴν ὁ συγγραφεὺς δὲν προσέφερε μόνον πολύτιμον συμβολὴν εἰς τὴν ἐρευναν τῆς καθόλου ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ μίαν μαρτυρίαν τῆς προσφορᾶς τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος διὰ τῶν ἀφανῶν ἀλλ' ὄχι ἀσήμων ἐργατῶν της, ὅπως ἦταν ὁ Παναγιώτης Παπαζαφειρόπουλος. Θὰ ἠδυνάμεθα συνεπῶς νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν ἐργασίαν καὶ ὡς μίαν ὀλοζώντανον παρουσίαν εἰς τὸ ἔτος τῆς Ἑλληνικῆς Παραδόσεως, τὸ ὁποῖον ἐορτάζομεν ἐφέτος.

Τὰ ἐλάχιστα σφάλματα πού παρατηροῦνται εἰς τὴν ἐργασίαν ἀσφαλῶς θὰ ὀφείλονται εἰς τυπογραφικὰ ἀβλεπτήματα καὶ συνεπῶς θὰ ἐξαλειφθοῦν εἰς μίαν ἐπανέκδοσιν τοῦ ἔργου.

Ν. ΒΟΛΙΩΤΗΣ